

міських поселеннях регіону; конкретизовано характер взаємин органів міського самоврядування та розташованих у містах земських структур.

Авторкою виявлено специфіку формування і стану меж «міського простору» в розумінні території окремих міських поселень; зроблено узагальнення щодо темпів, характеру та особливостей містобудування, благоустрою міських поселень. В рецензованій роботі отримало подальшого розвитку вивчення зміни в «економічних функціях» міських поселень, провідних тенденцій їхнього економічного розвитку, специфіки модернізаційних процесів у економічній сфері міських поселень Південної України у порівнянні з сільською місцевістю Півдня і міськими поселеннями інших регіонів.

Різнопланово розглянуто соціокультурні аспекти урбанізаційних процесів, із приділенням особливої уваги питанням соціальної стратифікації та мобільності, ролі міст у суспільному, релігійному, культурному житті Південної України, у розбудові системи освіти і охорони здоров'я.

У контексті висвітлення особливостей міського населення південноукраїнського регіону зроблено аналіз демографічних процесів у його «міському просторі», етнічної, гендерної специфіки городян. На особливу увагу заслуговує розгляд у монографії особливостей міської ментальності та повсякденності. Зокрема, щодо останньої робиться обґрунтований висновок, що попри суттєві відмінності в її конкретних проявах у різних складових «міського простору» і різних страт городян, міська повсякденність фактично у кожному аспекті мала більшу чи меншу специфіку у порівнянні із сільською. При цьому південноукраїнські матеріали не підтверджують існування чіткого «водорозділу», бар'єру між селом і містом як таким: і нижні страти городян, і значна кількість переважно невеликих міст регіону виступали носіями «квазіурбаністичної» або ж «квазіміської» повсякденності, в якій відбилися реалії неповної адаптації традиційної селянської культури до умов урбанізації. І хоча ця «неповність» мала місце і на 1904 р., вона зазнала помітних трансформацій впродовж другої половини XIX – початку XX ст., так само як зазнала модернізаційних змін і в цілому як міська, так і (щоправда, в значно меншій мірі) сільська повсякденність регіону.

Книга «Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861-1904 роки)» беззаперечно буде цікавою широкому колу дослідників, які вивчають проблеми історичної урбаністики, історичної регіоналістики, історії України.

Г. М. Васильчук

[РЕЦ.]: ОНІПКО Т.В. ВИРОБНИЧІ ГАЛУЗІ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (1921–1928 РР.). – ПОЛТАВА: РВВ ПУЕТ, 2010. – 381 С.

Історичний досвід удосконалення вітчизняного споживчого ринку та поліпшення забезпечення населення якісними товарами і продуктами харчування все більше привертає увагу дослідників. Тож проблема, заявлена в монографії Т.В. Оніпко, є актуальною і такою, що потребує глибокого аналізу, адже в ній представлені історичні уроки змагальності кооперативних виробничих підприємств за споживача з державним та приватним сектором виробництва. У рецензованій праці зроблено спробу комплексного аналізу історичного досвіду споживчої кооперації УСРР щодо становлення та розвитку її виробничих галузей, серед яких виділено промислові підприємства, хлібопекарську справу та громадське харчування. Вважаємо, що подібний підхід авторки цілком виправданий, оскільки, розвиваючи виробничу діяльність, кооперативні організації суттєво допомагали державі вирішувати проблему забезпечення населення товарами та продуктами харчування, яких на той час бракувало.

Доцільність підготовки такого характеру монографії можна визнати обґрунтованою. За умов існування наукових розробок, які висвітлюють регіональні аспекти кооперативного життя, слід погодитися з позицією дослідниці про необхідність відтворення загальної картини історико-економічного розвитку споживчої кооперації в межах усієї території, що входила до складу УСРР у 1920-ті роки.

Деякі наявні розвідки з проблематики історичного досвіду споживчої кооперації в період непу розвідки переважно присвячені висвітленню її торговельної та культурно-просвітньої діяльності. Дана монографія фактично є першою спробою узагальнення результатів співпраці держави та кооперативних організацій щодо відродження та розвитку таких виробничих галузей, як промисловість, хлібопечення та громадське харчування, з метою подолання товарних та продовольчих криз, які періодично виникали протягом 20-х рр. XX ст.

Рецензована монографія має розгалужену структуру, яка дозволила авторці розглянути широкий спектр проблем, пов'язаних із відродженням виробничої діяльності споживчої кооперації в ринкових умовах непу. Структура і послідовність викладу матеріалу монографії обумовлена поставленою метою, конкретними дослідницькими завданнями й орієнтована на цілісний, системний аналіз усього комплексу проблем, сукупність яких визначає предмет дослідження. Робота побудована відповідно до особливостей виробничої діяльності споживчої кооперації України в роки непу і складається зі вступу, чотирьох розділів (11 підрозділів), висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

У вступній частині визначено актуальність теми дослідження, мету, об'єкт і предмет дослідження, підкреслено, що воно є спробою об'єктивного розкриття наслідків співпраці радянської держави і організацій споживчої кооперації щодо вдосконалення ринку та забезпечення його якісною продукцією.

Перший розділ монографії містить аналіз стану наукової розробки проблеми та розкриває джерельну базу дослідження. Оскільки донині виробнича діяльність споживчих кооперативів та їх спілок у роки непу не була предметом глибокого вивчення, авторці практично вперше довелося систематизувати виявлені матеріали з цього питання, включаючи окремі брошури, статистичні збірники, періодичні видання, документи державних центральних та ряду місцевих архівів.

У розділі про промислову діяльність споживчої кооперації республіки висвітлено досвід відродження промислових підприємств споживчої кооперації в перші роки непу, які, будучи меншими за державні, змогли більш оперативно налагодити випуск дефіцитної продукції і тим самим допомагали державі долати товарну та продовольчу кризи. На нашу думку, доцільним є акцентування автором монографії на історичних уроках існування кооперативних промислових підприємств під час економічної кризи 1923 р. та у період виходу з неї. Цікавими видаються результати залучення промислового потенціалу споживчої кооперації до насичення внутрішнього ринку необхідними товарами у контексті соціально-економічної політики більшовиків протягом 1924-1925 рр., оскільки кооператорам вдалося не лише в місті, але й на селі розгорнути широку мережу різнопланових підприємств з метою забезпечення потреб як пайовиків, так і некооперованої частини населення. Розкривши причини та наслідки посилення державного регулювання промислового виробництва споживчої кооперації УСРР у період розгортання індустріалізації країни, Т.В. Оніпко тим самим відтворила тодішню тенденцію у політиці існуючої влади щодо прагматичного використання коштів та потенціалу кооперативних організацій в інтересах створення планової економіки.

Вважаємо доцільним виокремлення авторкою як самостійного третього розділу, присвяченого ролі хлібопекарської промисловості споживчої кооперації УСРР у вирішенні продовольчих проблем у 1920-ті роки. Цілком слушною є позиція дослідниці, коли вона при висвітленні хлібопекарської діяльності кооператорів у першій половині непу вказує на їх господарську винахідливість щодо пошуку коштів та сировини у забезпеченні членів кооперації та некооперованого населення продуктом повсякденного споживання. Водночас красномовною є назва другого підрозділу зазначеного розділу «Заходи держави щодо оптимізації хлібопекарської галузі споживчої кооперації в 1926-1928 рр.», оскільки вона свідчить не лише про факт визнання радянською владою хлібопекарського потенціалу кооперації, але і його внеску в безперервне забезпечення промислових центрів якісною та дешевшою від ринкової випічкою.

Четвертий розділ монографії стосується внеску кооперативних закладів громадського харчування у подолання продовольчих труднощів протягом 1920-х рр. Дослідниці вдалося узагальнити та проаналізувати практику надання допомоги кооперативних їдалень постраждалим від голоду 1921-1922 рр., розкрити основні напрями державної політики щодо кооперативного громадського харчування протягом 1920-х рр., виявити суть та результати конкурентної боротьби кооперативних закладів харчування із державними та приватними підприємствами подібного спрямування.

Монографія Т.В. Оніпко «Виробничі галузі споживчої кооперації України в контексті нової економічної політики (1921-1928 рр.)» ґрунтується на залученні до наукового обігу маловідомих або практично невідомих історичних джерел. Значна частина архівних документів уперше стала об'єктом неупередженого наукового аналізу. Використання широкої джерельної бази зробило реальним вирішення складних дослідницьких завдань, достовірними висновки і положення праці. Спираючись на численні документальні матеріали, дослідниця зуміла довести, що успіх виробничої діяльності споживчої кооперації України в умовах конкурентної боротьби з виробниками інших форм власності обумовлений не стільки фінансово-податковою підтримкою радянської влади, скільки господарською ініціативою безпосередньо кооператорів та пайовиків.

Позитивним моментом монографії є наявність у ній авторських висновків до кожного окремого розділу (с.55-56, 185-186, 252-253, 341-343) та загальних висновків (с.352-364).

Цілком поділяємо висновок про те, що в період непу споживча кооперація, розвиваючи власне виробництво, зробила значний внесок у поліпшення побутових умов як своїх пайовиків, так і некооперованої частини населення. Тим самим кооператори допомагали державі систематично фінансувати важку промисловість, оскільки переробні та харчові підприємства переважно працювали за кошти споживчої кооперації (с.356).

Заслужують на увагу запропоновані авторкою пропозиції та рекомендації щодо оптимізації кооперативного сектора економіки, що, у свою чергу, має сприяти вдосконаленню вітчизняного ринку.

Окремо варто виділити вдалий підбір дослідницею додатків, які містять статистичні та архівні дані щодо позитивних результатів чи прорахунків різних ланок споживчої кооперації (споживчі товариства, губспоживспілки (райспоживспілки) та Вукопспілка (Центральна спілка споживчих товариств України) стосовно розвитку виробничих підприємств від перших кроків запровадження нової економічної політики до її згорання (с.366-381). Указані додатки містять широкий узагальнений масив інформації, виявлений у різних джерелах, що, на наше переконання, є особистим внеском автора у дослідження даної проблеми.

Без сумніву, не всі аспекти діяльності споживчої кооперації, згадані у монографії, здобули всебічний аналіз. Потребує подальшого дослідження та висвітлення історіографія проблеми з урахуванням регіональних особливостей розвитку кооперативних промислових підприємств та специфіки кожної окремої виробничої галузі, включаючи традиційну спеціалізацію регіонів щодо випуску тих чи інших товарів та продуктів харчування. На думку рецензента, Т.В. Оніпко доцільно було б ширше представити матеріал місцевих архівів щодо налагодження кооперативного виробництва та його внеску у забезпечення населення тією продукцією, якої у даному регіоні бракувало.

Було б доречним глибше проаналізувати взаємозв'язок виробничої та заготівельної галузей споживчої кооперації в період непу, адже кооперативним промисловим підприємствам доводилося діяти в умовах обмеженості грошових і сировинних ресурсів. Проте завдяки опорі на селян-виробників та заготовленій у них сировині кооператорам вдалося оперативно відродити необхідні виробництва і тим самим забезпечити як міське, так і сільське населення дефіцитними товарами та продовольчою продукцією.

Утім зазначені недоліки не позбавляють рецензоване дослідження наукової цінності. Окреслені у ньому напрямки виробничої діяльності споживчої кооперації у період непу є цікавими з огляду на необхідність поліпшення стану сучасного ринку та убезпечення пересічних громадян від підробок товарів. Важко заперечити авторці щодо того, що без вирішення на державному рівні проблеми забезпечення населення якісними продуктами харчування і промисловими товарами не можна сподіватися на збереження здоров'я нації (с.360). Цілком погоджуємося з тезою, що внутрішній споживчий ринок потребує урізноманітнення продукції, передусім продуктів харчування, не лише за рахунок закордонного, але й передусім вітчизняного виробництва (с.364). Поділяємо авторську пропозицію щодо доцільності активізації пропаганди досвіду господарювання споживчої кооперації та інших видів кооперації в минулому і нині на сторінках періодичних видань історичного, економічного, аграрного, маркетингового та соціологічного спрямування (с.360-361).

Результати дослідження можуть бути використані у практичній діяльності організації споживчої кооперації, проведенні науково-теоретичних та науково-практичних конференцій з проблем удосконалення сучасного споживчого ринку, при підготовці праць з історії України, аграрної історії, у науково-дослідницькій роботі при вивченні специфіки нової економічної політики, а також у навчальному процесі у вищих навчальних закладах економічного спрямування.

Загалом монографія Т.В.Онїпо становить певний внесок у розвиток сучасної історичної науки, зокрема її соціально-економічного аспекту, сприяючи більш глибокому та об'єктивному висвітленню досвіду формування ринкових відносин за часів непу. Вона значно доповнює уявлення про історію становлення та розвитку виробничих галузей споживчої кооперації України в ринкових умовах непу і є позитивним внеском у вітчизняну історико-кооперативну літературу.

С. О. Костилєва

**[РЕЦ.]: ОРЛЯНСЬКИЙ В.С., ТЕДЕЄВ О.С. МІСЦЕВІ ОРГАНИ
УПРАВЛІННЯ В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ НА ЗАПОРІЖЖІ (1941–1943 РР.). –
К.: ЦЕНТР НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ, 2010. – 332 С.**

Монографія Орлянського В.С. і Тедєєва О.С. присвячена вивченню проблем вітчизняної історії, періоду окупації радянської території в роки Другої світової війни.

Вся робота складається з чотирьох розділів, у трьох з яких зроблено спробу осмислення такого мало розробленого питання, як особливості української колаборації в роки Другої світової війни. Автори на великому фактичному матеріалі розкривають особливі риси такого феномену на тлі поширеного подібного явища в періоди військових протистоянь. Автори навели цілу групу рис української колаборації, які були не властиві параметрам європейського розуміння цього явища.

Український колабораціоналізм несе в собі цілий ряд складних і непростих питань, відповідаючи на які можна повніше представити даний феномен нашої вітчизняної історії.

Автори розкривають деякі питання (с.13-15) даного феномена і роблять висновок, що збройне протистояння з радянською владою штовхнуло в ряди її ворогів велику кількість людей, які були не згодні, перш за все, зі сталінським режимом і тому цю владу своєю не вважали. Не переносили вони на цю владу і своє поняття Батьківщини. Нерідко подібні дії охоплювали цілі соціальні та етнічні групи населення Радянського Союзу.

Цілком правомірним можна вважати думки авторів про те, що війна на території Радянського Союзу стала причиною для відродження не вирішених до кінця проблем громадянської війни на цих територіях. Внутрішня політика сталінського режиму в передвоєнний період своєю соціально-економічною політикою породила цілий ряд нових проблем, які тільки збільшили ситуацію загального протистояння в країні.

Як відзначають автори, в даній ситуації «ми маємо складне переплетення відразу кількох соціальних і політичних конфліктів». Саме вони і стали причинами, базою для складання феномену українського колабораціоналізму в роки Другої світової війни.

У другому розділі роботи відображена господарська діяльність Запорізької міської управи як складової частини німецької окупаційної адміністрації. На цьому особливо наполягають автори, бо ні про який орган самоврядування мови бути не може. Досить цілісною в господарському і управлінському плані показана діяльність міської управи в галузі освіти та охорони здоров'я, а так само в сфері соціального захисту. Цілком успішним можна вважати спробу авторів зробити аналіз діяльності міської управи в тих сферах, де її роль спочатку окупації мінімізувалася німецькою владою, наприклад, функціонування в умовах окупації таких інституцій, як профспілка і установи культури.